

5. Кислюк Л. П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект : дис. ... д-ра. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 616 с. URL : http://shron1.chtyvo.org.ua/Kysliuk_Larysa/Slovotvirna_nominatsiia_v_suchasni_ukrainskii_movi_systema__uzus__idiolekt.pdf (дата звернення: 02.07.2020).

6. Ковалик І. І. Вчення про словотвір : вибрані праці. / Упорядник та автор передмови Василь Грещук. – Івано-Франківськ-Львів: Місто НВ, 2007. – 404 с.

7. Літературна норма і мовна практика : монографія / С. Я. Єрмоленко та ін. ; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ, 2013. 320 с.

8. Нариси з основоцентричної дериватології / В. В. Грещук та ін. ; за ред. В. В. Грещука. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 348с.

9. Смола О. Віват, життя! *Літературна Україна*. 2017. 02 лютого. С. 8–9.

10. Тлумачний словник української мови / уклад. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. Харків : Синтекс, 2002. 672 с.

11. Шкляр В. М. Маруся : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2014. 384 с.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-90-7>

ВТРУЧАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ВНУТРІШНЮ БУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ)

Коца Р. О.

*кандидат філологічних наук,
науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

На початку 30-х рр. ХХ ст. політика українізації остаточно припиняється, хоча формально вона ніколи не була скасована. Для цієї справи Й. Сталін направляє в Україну П. П. Постишева, основним гаслом культурної політики якого було усунення штучних бар'єрів між українською та російською націями і культурами. Починається боротьба проти «націоналізму» й «шкідництва» в мовознавстві.

У 1933 р. український правопис, затверджений 6 вересня 1928 р. М. Скрипником, істотно змінили, оскільки він «був скерований на штучний відрив української мови від тої мови, що нею говорять багатомільйонні маси українських робітників і селян, на штучний відрив української мови від мови російської» [7, с. 108]. 6 квітня 1933 р. наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням А. Хвилі для перевірки роботи на мовному фронті. Наприкінці цього ж місяця відбулася нарада з питань національної політики в ЦК КП(б)У та засідання створеної Комісії НКО, на яких виступив нарком освіти А. Хвиля з доповіддю «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї». Попередні надбання українських мовознавців оголошено буржуазним націоналізмом, оскільки вони «широко запроваджували й пропагували свої власні граматичні, фразеологічні, стилістичні вигадки, видавали це власне робливо за «закони» української мови, намагалися підносити й прищеплювати різні забобонні вигадки й свої вподобання, як непорушні канони» [7]. Така методологія, на думку Комісії, була «у своїй суті буржуазно-націоналістична»... і «продиктувала силу термінологічних спотворень на українському мовному ґрунті», спричинивши «мовне шкідництво» [6, с. 15–17].

Чимало уваги Комісія приділила питанням словотвору української літературної мови. З української мови вилучалися не просто слова, а цілі словотвірні моделі. Проілюструємо на прикладі складних прикметників.

1. Відповідниками сучасних основ **верхньо-** / **нижньо-**, що вказують на просторову орієнтацію, на початку ХХ ст. виступали **горішньо-** / **долішньо-**, **спідньо-**, що відбито, зокрема, у словнику за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова: *горішньощелепний* (1924–1933 РУАС, 1488), *долішньонімецький* (1662), *спідньощелепний* (1662). Названі основи були вилучені з української мови директивно у 30-х рр. ХХ ст.

2. У 1933 р. на засіданні спеціальної Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті було заслухано доповідь В. Ярошенка та Г. Сабалдира «Відповідники до російських прикметників з складниками - подобный, -образный, -видный» [11]. Причиною цього послугувало те, що в українській мові для визначення ознаки предметів асоціативно, за зовнішньою подібністю до інших предметів активно використовувалися похідні з суфіксами **-аст(ий)**, **-ист(ий)**, **-уват(ий)**, **-ат(ий)**. Про це явище чітко написала О. Курило в «Увагах до сучасної української літературної мови»: «Російська літературна мова, коли вона прикметником хоче означити подібність до певного речівникового поняття, додає до відповідного речівникового пня слів-наростків **-подобный**, **-образный**, -

видний, напр, *шарообразный*,... Українська мова має на означення подібності свої наростки **-уватий**, **-истий**, **-астий** (**-ястий**) <...>: *кулястий* (зигзагообразний), *вилкастий* (вилкообразний), *діжистий* (= *діжкуватий*)» [2, с. 93]. У випадках, коли творення прикметника зі значенням подібності за допомогою названих суфіксів неможливе, О. Курило пропонує «дати описовий зворот: *на взір чого, взором чого, нагадуючи собою що*» [2, с. 93].

Доповідачі наголосили на тому, що «слова з складником **-подібний** обминалися в словниках, очевидно, не без певної націоналістичної тенденції відмежуватися від схожості з російською мовою і культивувати своє “одмітне”» [11]. Розглядаючи запропонований О. Курило суфіксальний варіант творення прикметників з семантикою подібності, В. Ярошенко та Г. Сабалдир зазначали, що суфікси **-уватий**, **-астий** мали й інше значення. Це, на думку авторів, призводило до сплутування семантики похідних. Тому відділ української літературної мови Науково-дослідчого інституту мовознавства «ухвалив не обминати в українській мові слів зі складником **-подібний**, дослідивши глибше питання про слова з **-подібний** і **-видний** в новій українській літературній мові, ліквідувати надмірне поширення суфікса **-уватий**, залишивши його як основний відповідник до російського суфікса **-оватый**» [11].

За такі «хвибні настанови щодо вживання тих чи інших словотворчих формантів» [3, с. 76] О. Курило зазнала нещадної критики і в наступні роки. Зокрема П. Горецький у 1934 р., аналізуючи її працю, писав: «Так яскраво виявляється тут бажання уживати “свої наростки” і навіть, коли тих “своїх наростків” не вистачає для мови, дається “рецепт”, за допомогою якого рекомендується обминати схожість з російською мовою “описовим зворотом”. Не кажучи про потворність таких описових зворотів» [1, с. 37–51].

3. Автори зазначеної доповіді розглянули також слова зі складниками **багато-** і **много-**. Окремої резолюції з цього питання немає, однак активне насадження в українській мові у 30–80-і рр. ХХ ст. терміноелемента **много-** замість **багато-** для перекладу аналогічних російських слів говорить само за себе: *многофазовий* (1928 РУСТТ, 4; 169; 373), *многошаровий* (6; 169; 393), *многоопорний* (10), *многоциліндровий* (67; 169), *многополюсовий* (169) та ін.

Особливої критики зазнали укладачі «Російсько-українського словника» 1924–1933 рр. С. О. Єфремов та А. Ю. Кримський, які на відміну від інших тогочасних лексикографів відмовилися від термінів зі староукраїнською основою **много-** й, підтримуючи нові тенденції в мові,

надавали перевагу основі **багато-**: *багатоатомний* (1924–1933 РУАС, 1090), *багатовалентний* (1090).

4. Поширення й закріплення у правописі 1946 р. [9, с. 30] невластивих українській мові перших числівникових основ **двох-**, **трьох-**, **чотирьох-**: *двохактний* (СУМ II, 226), *трьохелектродний* (СУМ X, 307), *чотирьохосьовий* (СУМ XI, 370).

На думку радянської влади, практика 30-х років перекладу з російської мови на українську (особливо в царині термінології), що використовувала «вживання спотворених слів», «викликала зниження авторитету української мови, зводила її до хutorянського рівня і тому була засуджена й відкинута» [8, с. 319]. З огляду на це Комісія НКО постановила переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби. Видавалися спеціальні бюлетені, завданням яких було «очистити українську радянську термінологію від націоналістичних перекошень; знешкодити отруйний вплив націоналістичних словників на мову літератури і преси; запровадити терміни, широковживані в сучасній українській мові» [4].

Подальший шлях розвитку української наукової мови зокрема й української літературної мови загалом визначив «принцип мінімальних розходжень» – «з двох або кількох можливих нових термінологічних варіантів перевага, як правило, віддається тому, що поширений і в інших національних мовах нашої країни, зокрема в російській» [8, с. 319].

Отже, «Мову безоглядно заганяли у вузьке річище, ... ближче до російської, накидаючи спільні мовні елементи. Численні українські слова, фразеологічні звороти й синтаксичні конструкції були заборонені» [10, с. 204].

Література:

1. Горецький П. Націоналістичні перекошення в питаннях українського словотвору. *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 37–51.

2. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Торонто : Нові дні, 1960. 199 с.

3. Матвіяс І. Г. Дослідження з граматики сучасної української літературної мови за радянське сорокаліття. *Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років /* відп. ред. І. К. Білодід. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. С. 71–92.

4. Передмова до «Ботанічного термінологічного бюлетеня». Київ, 1935.

5. Постанова народного комісара освіти УСРР від 5-го вересня 1933 р. про «Український правопис». *Українська мова у XX сторіччі:*

історія лінгвоциду. Документи і матеріали / за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 108.

6. Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті. *Мовознавство*. 1934. № 1. С. 15–17.

7. Резолюція Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичній. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 148–152.

8. Русанівський В. Розквіт і взаємозбагачення мов соціалістичних націй. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / за ред. Л. Масенко. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 309–323.

9. Український правопис. Київ, 1946.

10. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття: стан і статус. Нью-Йорк, 1987. 295 с.

11. Ярошенко В., Сабалдир Г. Відповідники до російських прикметників з складниками -подобный, -образный, -видный. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали* / упор.: Л. Масенко, В. Кубайчук, О. Демська-Кульчицька. Київ : Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2005. С. 152–163.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-90-7-8>

МОРФОЛОГІЧНІ ВАРІАНТИ СУБ'ЄКТНОЇ СИНТАКСЕМИ В РЕЧЕННЯХ ІЗ КВАНТИТАТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

Лукаш Н. М.

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри української мови

Полтавський національний педагогічний університет

імені В. Г. Короленка

м. Полтава, Україна

Семантичним центром речення, носієм основного змісту повідомлення є предикат, який своїми валентними властивостями визначає склад субстанційних синтаксем у реченні. Значний за обсягом шар предикатної лексики формують предикати кількості, які посідають «найпериферійніше» місце з-поміж інших класів предикатів, що, однак, не зменшує їхньої ролі в граматичній ієрархії сучасної української мови.